

M i g l i n c z i É v a

Szó, zene, kép - A Kékszakállú herceg vára

Kass János 1960-ban, a Magyar Helikon kiadó felkérésére készítette el először A Kékszakállú herceg vára illusztrációit. (Balázs Béla szövege először Misztériumok címmel 1912-ben, a Nyugatban jelent meg.) A hagyományos tipográfiai megjelenésű könyv képei apróbb részleteiben különböznek az 1979-ben, a Zeneműkiadó gondozásában kiadott grafikáktól. A Kékszakállú herceg vára című kötet oldalpárjainak bal oldalán az opera librettója és partitúrarészletek, jobb oldalán Kass János tizenhét illusztrációja található. A szöveghez képest a képfeületeken új információk jelennek meg. Metaforikus asszociációk a zárkózottságról, a lélek börtönéből kitörésről. A gazdag jelképrendszer mellett a konkrétumok – a helyzetekre utaló testes színek, az érzéseknek hangsúlyt adó gesztusok, a kimerevített arc kifejezések, a mozgásirányok tudatos használata – számos jelentést hordoznak. A képzelet és a valóság világának transzcendentális látomásai a képek. Kass illusztrációi a zenétől, szövegtől független életet kezdtek élni. A képzőművész szemlélete kitűnően megfigyelhető a kompozíciókban, melyek az eredeti alkotás ismerete nélkül is jelentéssel bírnak. A képek nem csupán a látvány befogadását célozzák meg, gondolatokra serkentik a könyvet lapozókat. Képeiben a férfi-nő kapcsolat rétegeinek felfejtésére törekszik, ám gondolataiknak képi megjelenése átível az alkalmazott műfaj narratív függőségén. Kass János vizuális kommunikációja nem szövegszerű, hanem inkább egyfajta metaforikus nyelven közvetíti Judit és Kékszakállú harcát. Bartók tudatosan vállalt, modern eszköztárral dolgozik, újraértelmezve az archaikus zenei formákat, ezzel új valóságot teremt az addig hagyományos értékek mellé. Kass alkotásainak szerkezete a bartóki gondolatfolyamot követi, ám szitanyomatai a szövegen és a zenén túlmutató jelentéssel bírnak. „Első perctől világos volt – mondta Kass –, hogy az indulatokat színnel kell kifejezni. A kék, a vörös, a fehér és a fekete kontrasztjából épül fel az egymást követő grafikai lapok ritmusa.” Az illusztrációk letisztult képi összhangot mutatnak. Az erőteljes színek, a szereplők tömbösített formája, a kontrasztok fokozzák a drámai feszültséget a kép és a hangzás között.

Kass tizenhét illusztrációja matematikai rendszer szerint osztható. Akár lineáris szerkezetbe állítjuk a rajzokat, akár a páros képstruktúrát választjuk, illetve a hármas ábrametódust elemezzük, ugyanarra a végkifejletre következtethetünk. „Mert az ember igazi énje a tudatalattiban rejlik!” – állítja Freud. Ezt a tudatalatti vibrálást használja ki Kass János, felülírva a tradicionális tapasztalatot, alkotótársai gondolatai mellé építi be saját impresszióit, megjelenítve az elképzelhetetlent. A dráma első megszólalója a regős. Prologójának versszakáiban rögtön megfogalmazódik az opera mottója: „Ím, szólal az ének, ti néztek, én nézlek. Szemünk pillás függőnye fent: Hol a színpad: kint-e vagy bent, Urak, asszonyságok?” Ezek az emblematikus sorok megelőlegezik a tragikus eseményeket. A kint és bent, a valóság és képzelet horizontján folyik a történet. Kirajzolódik a szereplők érzelmi köteléke, ám hatalomért vívott küzdelmük,

autonómiájuk megtartásáért folytatott harcuk megöli szerelmüket. Kékszakállú és Judit kapcsolatának értelmezése sok kérdést vet fel, de a befogadó és elfogadó személyiség hiánya megelőlegezi a párkapcsolat végkifejletét. A bevezető regölője Judit utolsó kapcsolata a külvilággal. Mívesen megrajzolt karaktere eltér a későbbi oldalakon megjelenő stilizált figuráktól. „A világ kinti haddal tele, De nem abba halunk bele, ...” – zengi énekét, s háta mögött a vörös csík predesztinálja a vég kezdetét. A fényhordozó dalos eltűnik, kezdődhet a helyszín megismertetése, a szereplők bemutatása.

Lélekvírus

A kékszakállú herceg vára mesének álcázott példabeszéd. A nő, aki önként vállalja, hogy önfeláldozásával megváltja a férfit. A férfit, akinek a magány árnyékolja be életét. Baljós, keserű, mégis fenséges komorság. Elvész, aki őt választja, mint a három korábbi asszony, a hajnal, a dél és az este asszonya. Judit, az éjszaka asszonya osztozik elődei sorsában. A herceg lelkét rejtő monumentális vár fekete sziluettje mögötti kékség utal a várúr személyére, éppúgy, mint az éjszaka asszonyára, s a háttér vízszintesen osztó vörös csíkok a naplementét és a véres jövőt egyaránt mutatja. Az illusztrátor a képfolyamban több olyan rejtett effektust alkalmaz, amely előre jelzi a férfi-nő, valóság-misztikum, esendőség-realitás,

élet-halál viszonyát. „Megérkeztünk. Íme lássad: Ez a Kékszakállú vára.” – e szavakkal tárja ki a vár kapuját a spirituális fényben álló herceg. A magányos férfi alakja magabiztosságot tükröz. Fenséges testtartása, titokzatossága megerősíti a bűnösségéről keringő szóbeszédet. „Megállsz Judit? Mennél vissza?” – szól kérdően. Judit, ki elhagyta érte oltalmazó családját, így válaszol: „Kékszakállú! Ha kiűznél, Küszöbödnél megállanék, Küszöbödre lefeküdnék.”, s a vár kapuja bezárul az asszony mögött. A fal kékje és a felizzó vörös motívum visszautal az első kép hangulatára. A vár ormán látható apró lőrés Judit mögötti kinagyított mása kapcsolja össze a jeleneteket. Az én házam, az én váram. Ezt sugallja az egyértelmű színhasználat, s meghatározza az első ajtó nyitásának helyét, ami nem lehet máshol, csak a vár legfelső fokán, onnan ereszkedve le a lélek bugyraiba. Az opera struktúráját a cselekmény háromrészes bevezetésére (megérkezés a várba, Judit esküje, az ajtók felfedezése) és a hét ajtó nyitásának folyamatára tagolja. Minden jelenet markáns hangnemben íródott, s ezeket a blokkokat különleges, legtöbbször egy-egy hangszeres alapmotívum prezentálja. Az egyes helyszíneket, történeteket, hangulatokat-érzelmeket illusztráló hangzóanyagot a zeneszerző a romantikus programzene mestereitől vette át. Kékszakállú várában hét ajtó, mögöttük hét titkos terem található. Judit konok kíváncsisága sorra kinyitja ezeket. Meg akarja fejteni a mögöttük rejlő titkokat, meg akarja ismerni a férfi előző életét. A feltárulkozás

először megszépíti szemében a férfi „bűneinek” tárgyait, ám utóbb már menekülne, de a közös titkok fogva tartják, a férfihoz láncolja a múlt. A vágyott teljes boldogság helyett vállalnia kell a szenvedést, s a férfit ismét a magány vár. Az emberi kapcsolatok törény pillanatai ezek az ajtók, de nő ezt nem érzékeli. Judit az első ajtó kinyitásakor szembesül a legszörnyűbb titok, a kínzókamra látványával. Kasst nem korlátozza a stilizált formák alkalmazásában semmilyen mesterségbeli probléma. A vörös színbe hatoló fekete-fehér, hosszú pengéjű kések szimbólumai a jó és a gonosz tetteknek. Az indulatokat, érzelmi viszonyulásokat színek és egyszerű, geometrikus formák alkalmazásával láttatja.

Judit az első képen lengő hajfürtökkel látható, itt fekete főkötőjéből már csak az arca látszik ki, egyszerre hirdelve asszonnyá válását és a bezártságot. Gondterhelt arccal, véres kézzel kéri a második ajtó kulcsát. „Add ide a többi kulcsot!... Minden ajtót ki kell nyitni!” A fegyverek, a férfierő büszkeségei nem hatják meg, nem rettentik el az asszonyt, ezért Kékszakállú egyre jobban hisz asszonya megváltó szerelmében. A képek hármassága a herceg elbizonytalanodását vetíti előre, a régi sebek felzagatása a lemondó megadás első jelei. Kass János kivételes módon viszonyul a térhez, azaz a térnélküliséghez. A scenikus viszonyokat, irányvektorokat pontosan meghatározza. Bár tudjuk, hogy bejárják a vár valamennyi szegletét, ennek téri ábrázolása elmaradt. Judit egyre agresszívabban

követeli a kulcsok átadását. Az éranggal nyíló harmadik ajtó a kincsesvár bejárata. „*Vérfolt van az ékszereken! Legszebbik koronád véres!*” – csodálkozik Judit. Az előző ajtók mögött feltárult rémségek láttán megállapítása álnaívnak tűnik, lélektanilag azonban rávilágít az asszony kételyeire. A sűrűsödő negatív élmények az elfojtásra épülő, hártó mechanizmust erősítik benne. Etlolja magától a problémát: láttam mindent, de semmi köröm hozzá! „*Tied most már mind ez kincs, Tied arany, gyöngy és gyémánt.*”. Judit menekülhetne vagy kísérletet tehetne a vár elhagyására, de marad. Folytatja lélekgyilkos harcát. A negyedik ajtó mögött a palota kertje tárul fel. A látvány megbéklyózza. A szél, az illatok, a fény egymást erősítő hatása megnyugvást hozhatna. „*Minden virág neked bókol. Te fakasztod, te hervasztod, Szemben újra te sarjasztod...Szemed nyitja kelyheket s neked csengettyűznek reggel.*” Következésképpen: a reggeli csengettyűzés, az együtt ébredés lehetősége azt jelenti, Kékszakkallú végleg elköteleződött a kapcsolat mellett. Ebben az idilli állapotban Judit újabb kérdést szegez férjének: „*Ki öntözte kerted földjét?*” Az ilyen és ehhez hasonló kérdés, hangozzék bár férfi vagy nő szájából, a féltékenységek specifikus arcát, a birtoklási, a hatalmi törekvéseket jelenti. A kincseskamra és a kert Kass János ábrázolásában drámai impressziókat eredményez. A korona és a rózsza puritán rajza mögött mégis pontosan érzékelhető a szépség és a borzalom, a múlt és jövő összefonódása. Az asszonynak itt még

lehetősége van a teljes megsemmisülés elkerülésére. Kass János az emberi lélek kiváló ábrázolója: Judit arcvonásainak, gesztusainak apró változásából leolvashatjuk a belső tüzet, a rejtett gondolatot. A szem-száj vonalívének csekély módosításával Kass egységbe szervezi az éppen zajló történeteket. Titokzatos mosoly, véres kéz, a gazdagság reménye. Az asszony számára már nem az a kérdés hogyan kezdődött, hanem, hogy miként végződik a küzdelem. „*Lásd ez az én birodalmam.*” - Az ötödik ajtó kitérőjénél a férfi megmutatja birodalma – lelke – minden szegletét. Legnagyobb kincsét, az életét ajánlja fel asszonyának, aki nem tud mit kezdeni a váratlan boldogság lehetőségével. A jelenvalóság nem érinti meg, be akarja járni eltervezett útját.

Makacssága, tapasztalatlansága lesz a végzete. „*Nem akarom, hogy előttem csukott ajtóid legyenek!*” Kékszakállú hiába kérleli Juditot, hatástalan marad minden szava. Az érzelmi szakadék egyre mélyül kettejük között. A férfi probléma-megoldó szempontjait a nő énvédő mechanizmusa írja felül. A herceg tudatában van a megértés és a megismerés feszültségéből fakadó korlátjainak, s képes Judit cselekedeteit az adott helyzet összefüggésében látni. Az asszony azonban csak a felfedező „*utazások*” sorozatát, a külső akadályok leküzdését tarja elfogadható viselkedésformának. Kékszakállú számára az ötödik ajtó kitérője a lélektörés pillanata. A grafikus a szöveget és a zenét értelmezve kulcsszavakat-alkotóelemeket határoz meg, s fordítja át a vizuális kommunikáció nyelvére. Figyelemre méltó az a gesztusnyelv, amit megvalósít. Judit feltartott mozdulatba dermedt kezei az érzelmeltolásnak az a formája, amikor ez a zaklatottság és a harag jeleit mutatja. A negatív- pozitív emóciók hatására az asszony érzelmileg elszigetelődik, hiába áll mögötte férje szívére tett kézzel, az idő és a tudás nem hozza meg az enyhülést számukra. Mindkettejük alakja fekete felkiáltójelként magasodik az égő vörös háttér előtt, baljós gondolatokat sugallva. A herceg öklöbe szorított bal keze már azt a változást előlegezi meg, amit a hatodik ajtó megnyitása jelent, s bár még mindig vonakodik a kulcs átadásától, lelkében már megbékélt az eljövendővel. A fehér háttérben a függőleges kék sáv meghatározza a nő beszűkült mozgásterét. Választásra kényszerül. A szerelem nélküli biztonság és a bizonyosságot hordozó ingatag jövő között. Döntése végleges. Mindenről tudni akar. „*Csendes fehér tavat látok, Mozdulatlan, fehér tavat.*” Kékszakállú tesz még egy kísérletet kapcsolatuk rendezésére: „*Gyere Judit, gyere Judit, Csókkal várlak.*” – az asszony nem mozdul. A jelenvalóság könnytengere magába zárja. Szeméből kiolvashatók végső gondolatai. „*Az utolsót nem nyitom ki. Nem nyitom ki.*” – mondja a férfi nyomatékosan, de felesége az utolsó kulcsra várva kérlelően, szomorúan hozzásimul.

Az elhidegülés stációit megjárva, újfent felteszi a legkínzóbb kérdését: „*Mondd meg nekem Kékszakállú, Kit szerettél én előttem?*” – „*Te vagy várom fényessége, Csókolj, csókolj, sose kérdezz.*” – válaszolja a férfi magához ölelve. „*Mondd el nekem Kékszakállú!*”

Féltékenysége fel nem ismert vágyaiból származik. Sóvárog családjá, elhagyott vőlegénye után. Társadalmi státusának változásáért, a gazdagabb, hatalommal bíró nagyúr kegyeiért hagyta el otthonát, s ezek az érzések felerősítik elfojtott indulatait. Kínzó magányát hamis illúziókkal, a megismeréssel, megtapasztalással enyhítené. „*Nyisd ki a hetedik ajtót! Tudom, tudom, Kékszakállú. Mit rejt a hetedik ajtó. Vér szárad a fegyvereken, legszebbik koronád véres, virágaid földje véres, véres árnyat vet? felhő! Tudom, tudom, Kékszakállú, Fehér könnytő kinek könnye. Ott van mind a régi asszony legyilkolva, vérbefagyva. Jaj, igaz hír; suttogó hír.*” Feltáru a hetedik ajtó, Judit átlép a múlt birodalmába. Elvonul előtte a reggel, a dél, az alkonyat asszonya. A szimbolikus értelmű napszakok a férfikor állomásait érzékeltetik. A reggel az ifjú, a dél az érett, az este a meglett korú Kékszakállút jelöli. Utolsó fellángolása az éjszaka asszonyával nem teljesezhet be. Kapcsolatuk, viselkedésük nemcsak energetizálódik a párharc nyomán, hanem egyes motívumok irányítják is magatartásukat. Ilyen motívumnak tekinthető Kékszakállú behódoltatása. Az ereje teljében lévő hadúr, a gazdag férfi leigázása kihívást jelent Judit számára. A férfit

viszont a nő átformálásának vágya hajtja. Ez a teljesítmény-orientáció sarkallja mindkettőjüket, temperamentumuk szerint cselekedve, nem mérlegelve az új tapasztalatok szépségét, mely a békés párkapcsolat lehetőségét hordozza magában.

A könyv tizenhét illusztrációja Kass János megfogalmazásában mind-mind áttételes utalással bír. Kékszakállú és Judit csupán egy képen vannak együtt. A nő és a férfi alá-fölrendeltségének ábrázolása ez a kép. Az asszony fölényesen néz le megtört párjára. Nincsenek gesztusok, nincs szemkontaktus. Nem hatolnak egymás intim zónájába, mert az csak az érzelmileg közelállóknak adatik meg. „*Milyen szépek, milyen dúsak, Én, jaj, koldus, kopott vagyok.*” – szól rettegve Judit. Kass intellektuális érzékenységgel szinte észrevétlen változtatásokat emel be az asszonyok arcvonásaiba. Egyformán szépek (vagy csúnyák), akár az ikertestvérek. Az, hogy Judit mégis szebbnek látja őket önnön magánál, önértékelési problémájában gyökerezik. Az állandó kontrollálás akarata és az intenzív birtoklás vágya is erősítette Judit féltékenységre hajlamos pszichéjét. A grafikusművész lenyűgözően fordítja le saját nyelvére a szöveg-zene viszonylatokat, erkölcsi tartalmú jelkép-világa új dimenzióba emeli a történetet. Ábrázolásába beépítette a szerzőpáros gondolatait, s a magányba hulló emberpár tragédiája a narratív képeken szinte képregényként olvasható. Kass János magánmitológiájának szerves része a Kékszakállú

verista verziója. Érdeemes megvizsgálni az illusztrátor figurális térhasználatát, melyet a non-verbális kommunikáció eszközeként használ. Kékszakállút a képeken középre pozicionálja. Erőteljes alakja uralja a teret. Juditot az adott szituációtól függően, a középponttól jobbra, illetve balra helyezi el. Kivételt jelent az utolsó, amelyen Judit az alámerülésnek abban az állapotában létezik, melyben az emlékek sűrű szövete már behálózta, az élményréteg hálójában vergődik. A középpontba állított nő a gyarlóság attribútumaival van felruházva. Esendőségében egyszerre patetikus és szánalmas. „*Fehér arcod süttött fényvel, barna hajad felhőt hajtott, tied lesz már minden éjjel. Tied csillagos palástja.... Tied gyémánt koronája.... Tied a legdrágább kincsem.... Szép vagy, százszor szép vagy, te voltál a legszebb asszony, a legszebb asszony!*” A régvolt asszonyok körülölelik, s elsüllyednek a feledés magányába. Kékszakállúra örökös társtalanság vár. Kass János kompozíciójának gondolati absztrakciói harmonikus arányrendszert alkotnak a papíron. Képeinek kisugárzása van. Színhasználatában, a vörös-kék-fekete, fekete-fehér-kék, fekete-vörös-fehér színek variációinak erős érzelmi töltése van. „*És mindég is éjjel lesz már... Éjjel...éjjel...*” – zeng fel utoljára a Kékszakállú hangja. Elsötétedik a szín. Judit a keserű emlékek csarnokába kerül, mint a többi asszony. Becsukódik az ajtó. Ez a megálmodott szerelem vége. Megrázó, kifejező erejű és közérthető kép, mindenkit megérint.

A férfi lelke, életének dicsőséges állomásai tárulkoznak fel a hét ajtó kinyitásával, a női és férfi szerelem teljessége, az önpusztító egymásba olvadás vágya, az azonosulás, az örökös párharc, áldozathozatal, áldozattá válás ezerszeresen ismert, de mindig meg-rázó története e lírai vallomás.

Mióta az első emberpár kilépett a Paradicsom kapuján, megszámlálhatatlan a szerelmek sora. Valamennyien átértük, megszenvedtük, s vágyunk rá, hogy újra megtaláljuk. A tökéleteset keressük! A történet Juditja is ezt teszi. Szerelem-sóvárgása elvesz a férfi kapuinak nyitásakor. Nyomában jár a kétség, a gyanakvás, a féltékenység. A remélt békés frigy az ő kíváncsi erőszakosságának lesz az áldozata. Lehetne ez akár az asszonyi vállalás himnusza, mely a férfi boldogtalanságával, örök kárhozatalával tudna ellensúlyt teremteni. De nem himnusz, mert nem tudja a pillanatot-szerelmet megtartani, nem tud felülemelkedni a múlt rémképein, s kétségei eltorzítják a jövőt. Judit és a Kékszakállú szerelmi párviadala gyönyörű parabolája a világok harcának, ahol az egymásra utaltság végtelen áldozata jelen van minden időben. A boldogság madara pedig elérhetetlen. A nagy érzésért semmi sem drága. Sokan életüket adták érte. A szerelmek története, mint egy gyönyörű dallam kíséri végig az emberiség történetét. Halhatatlanná tesz bennünket. Philemon és Baucis, Tristán és Izolda, Rómeó és Júlia éppúgy örök, mint a Kékszakállú históriája, melynek hősei a szenvedély

fogságában őrlődnek fel. Meghalnak s mégis élnek, mert elpusztíthatatlan a vágy. A kékszakállú herceg vára lenyűgöző alkotás. Több rétege van, s minél mélyebbre hatolunk filozófiájában, annál több gondolat, kérdés ébred, annál gazdagítóbbr az élmény. Mint a nagy szimbolista műveket általában, a kékszakállú misztériumát is többféleképpen

lehet értelmezni, s mindegyikben van igazság. Judit alakja a nő lényegét, Kékszakállúé a férfi örök természetét adja. A kortalan történet a szerelmi harc minden állomását érzékelteti, azonban örök kérdés marad, célszerű-e kikényszeríteni a titkok megvallását. Ha igen, vállaljuk azok következményeit.

Kass János / Miskolczi Róbert fotója

Irodalom

Kárpáti János: *A Bartók értés zsákutcái*, Holmi online kiadása, 2007 * Kroó György: *Bartók-kalauz*, Budapest, 1975. Zeneműkiadó * *A Kékszakállú herceg vára*, Budapest, 1979. Zeneműkiadó * Kroó György: *Bartók Béla színpadi művei*, Budapest, 1962. Zeneműkiadó * Bartók Béla: *A Kékszakállú herceg vára*, 1997. Hungaroton Classics * Ferencsik János, Melis György, Kasza Katalin * Magyar Rádió és Televízió Énekkara, Budapest Filharmonikus Zenekar

Fotók forrása: Bánki Vera – a művész özvegye

10 éve hunyt el Kass János (Szeged, 1927. december 26. – Budapest, 2010. március 29.)

Kossuth-díjas magyar grafikus, szobrász, bélyegtervező, kiváló művész.

„...Nekem elsőként az illusztrált könyvek jutnak eszembe, hisz azokon nőttem föl, szerencsés nemzedék társaimhoz hasonlóan első mesekönyveimben Kass János képeket nézegettem, olykor színezgettem, tán ügyetlenül tovább is rajzoltam, akkor még nem is tudva az alkotó nevét. A könyvek és a folyóiratok illusztrációi csak egy szegmense az életműnek, az apró bélyegektől a nagy íves plakátokig szélesül a skála, az autonóm grafikáktól a háromdimenziós szobrokig, sőt a negyedik dimenziót se felejtjük, hisz az időfolyamban megjelenő filmeket is készített, nevéhez fűződik például a legelső magyar computer animáció. Az előadások, cikkek, a szépirodalmi művek egy következő oldalát jelentik a Kass-világnak. Az általa inspirált alkotások, a róla szóló írások pedig újabb és újabb ablakokat tárnak föl...”

Orosz István grafikusművész